

מזיכרונותיו של אברהם הטל על היות נער בתוניס תחת הכיבוש הנאצי

נובמבר 1942. אני בן 15. כדי להגיע לגימנסיה היה עלי לנסוע בחשמלית עד לשער צרפת, ומשם בטרוליבוס עד לבית הספר. ברדתי מן החשמלית הייתי מחכה דקות מספר עד שיגיע הטרוליבוס; לפתע נמשך מבטי למראה מוזר: לפני בניין הקונסוליה הבריטית, מאחורי שער צרפת, עמד על משמרתו חייל חמוש, לבוש במדים שלא הכרתי אז. במהלך כל הדרך רדפה אותי תמונה זו; מעולם לא ראיתי חייל לפני הקונסוליה הבריטית ולא הבנתי מה עשה שם. בחזרי מבית הספר סיפרתי זאת לאבי. עוד באותו ערב נפוצו שמועות בעיר: הגייסות הגרמניים נחתו בבירה והשתלטו על כמה מקומות מפתח בעיר ועל כמה קונסוליות זרות. לילה או שניים לאחר מכן זועזעה האוכלוסייה כולה מטרטור צופרי האזעקה ומן ההפצצה העזה שניתכה אל לב העיר מיד בעקבותיהם. איני יודע אם בהפצצה זו היו נפגעים, אך רצה הגורל ופצצות ראשונות אלה נפלו לא רחוק מביתה של דודתי מצד אמי. הן השפיעו השפעה קשה ביותר על בנה בן ה-12 - עוויתות חזקות אחזוהו עד לבוקר. מוקדם בבוקר מיהרה דודתי המבוהלת אל אבי וחלקה עמו את חששותיה הכבדים. אבי הציע לה מיד וללא היסוס לבוא לגור אצלנו, היא וארבעת ילדיה, שכן הייתה אלמנה. כאן המקום להוסיף שמשפחתנו מנתה כבר חוץ מן ההורים שישה ילדים, דודה זקנה של אבי ועוד קרובה של אמי שקראנו לה הדודה ז'ולי. כמה חודשים לפני כן חצתה את קו ההפרדה בצרפת; בזיכרונותי אלה עוד אזכירה לעתים קרובות. סך כל אלה יחד - 15 נפשות שחיו תחת גג אחד, והיו תחת אחריותו של אבי.

ביתנו שכן בבניין שהתגוררו בו צרפתים, איטלקים, מלטים ויהודים. אנו גרנו בדירת שלושה חדרים בקומה השנייה, ברובע צנוע שגבל באזור בתי מלאכה קטנים ומוסכים.

היינו אפוא בעיצומה של מלחמה. התמקמותם של החיילים הגרמנים במקומות מפתח בעיר נעשתה במהירות תחת עינינו, החרמת מלונות פאר וגירוש יהודים מחווילותיהם הפכו לנושאים מדאיגים שהכול מדברים בהם. ימים ספורים לאחר מכן החלו בעלות הברית להפציץ את תוניס הפצצות כבדות ביום ובלילה. הצבא הגרמני הציב את תותחי הנ"מ שלו בעורקי תחבורה שונים בעיר, וצופרי האזעקה הוחלפו בשלושה מטחי תותחים. בבוקר היו קירות העיר מכוסים במודעות בשלוש שפות (צרפתית, איטלקית וערבית) המטילות על ה"יהדות העולמית" את האחריות לפרוץ המלחמה ולקורבנות שהפילו הפצצותיהם של צבאות הברית.

החדשות הועברו מפה לאוזן, שכן לא היו לנו לא רדיו ולא עיתונים; בבקרים שאלנו עצמנו היכן נפלו הפצצות שאת רעש נפילתן שמענו בלילה, ובלילות ניסינו להיוודע איזה רובע בעיר נפגע ומה היה מספר הנפגעים. לא עבר זמן רב והפחד והדאגה השתלטו על הקהילה היהודית. שמעתי סביבי דיבורים על עובדים יהודים שהשלטונות הגרמניים גייסו בכפייה, ועל חטיפת צעירים יהודים כדי למלא את המכסה שהטילו הכובשים

על המשרד לגיוס כוח אדם יהודי שמקום מושבו היה בבניין כ"ח, מכסה שתמיד הייתה חסרה. בנסיבות אלה החליט אבי שהזהירות מחייבת לא לעזוב את הבית, תוך ציפייה לימים טובים יותר.

נוסף על כך, נוסף על הסגר הלילי, הפסקות החשמל התכופות, ההפצצות והמחסור בחדשות (או נכון יותר, הידיעות המזויפות והסותרות), ניחתה עלינו עוד מכת מדינה: מחסור במזון בסיסי והקצבת לחם - מרכיב בסיסי בתזונה התוניסאית. אנו, ששת הילדים, סבלנו מכך מאוד. קצב ההפצצות שהומטרו עלינו ביום ובלילה גבר. "המבצרים המעופפים" האמריקנים הטילו את פצצותיהם בעיקר ברובעי הנמל ושדה התעופה, אך כיוון שתותחי הנ"מ הגרמניים שהיו מוצבים במקומות מרכזיים בעיר השתוללו, היו מטוסי בעלות הברית משליכים את מטענם במהירות, הרחק מיעד המטרה, וכך גרמו למספר רב של נפגעים בקרב האזרחים.

הפצצות הלילה היו תכופות יותר מאלה של היום. בכל פעם שנשמע קול האזעקה היינו יורדים לקומת הקרקע של הבניין, לדירתה של שכנה; דירה קטנה זו הייתה המקלט היחיד שלנו והיה עליה להכיל את כולנו. בחשכה למחצה היינו מתגודדים בחדר אחד ויחיד. היינו מזדעזעים מרעש המטוסים שטסו מעל לראשינו, מירי תותחי הנ"מ ומהתפוצצות הפצצות על הקרקע. איני יודע מה עשה כל אחד בציפייה לאות סיום ההפצצה, כל אחד התפלל בשפתו. אני קראתי מזמורי תהילים לאורו הדל של נר. קרה פעם שבעת שנחפזנו לרדת למקלט שכחנו את מפתחות דירתנו; מאותו זמן גמלה החלטה בלבי לקפוץ ממשכבי ראשון כאשר תישמע האזעקה, ללבוש במהירות את מעילי ולקחת בזרועותיי את אחי הקטן בן השנתיים, תוך כדי שאני מוודא שלא שכחתי לדחוק לכיסי יחד עם הממחטה את המפתחות. הייתי מגיע כך הראשון אל שכנתנו בקומת הקרקע. לעתים חזר תרגיל זה על עצמו כמה פעמים באותו לילה. קרה אפילו ששכחנו פעם להעיר אחד מבני דודנו והוא המשיך לישון בשלווה במשך כל זמן ההפגזה.

התעצמותן ותדירותן הגוברת של ההפצצות גרמו לשכנתנו מקומת הקרקע להציע לאבי לעזוב את דירתנו ולעבור לגור עמה זמן מה אצל קרוביה בחמאם-ליף, כ-15 ק"מ מדרום לתוניס. העיירה הקטנה הוכרזה אז "עיר פתוחה", כי הביי ופמלייתו התיישבו בה באותו זמן בארמון החורף. ההצעה נראתה בעיני אבי, שהיה אכול דאגה מעוצם האחריות שנפלה על כתפיו.

כבר למחרת החלטנו לנסוע לחמאם-ליף. לשם כך צריך היה להגיע לתחנת מיון ומשם לנסוע ברכבת משא עד למחוז חפצנו.

כיוון שהיינו רבים, היה עלינו לנסוע לתחנת המיון בשתי קבוצות. אבי שכר מערבי אחד כרכרה רתומה לסוסים, ואני קיבלתי על עצמי לארגן את המיני הגירה הזאת. עברנו ברחובות הנידחים ביותר וכעבור שעה בערך הגעתי למקום הפגישה, מחקה שהורי ויתר המשפחה יגיעו. כאשר הגיעו סיפרו שהרכב שינה את מסלול הדרך ועבר ברחובות העיר הראשיים; אמי, גבירה נכבדה, חששה שיכירוה והייתה נבוכה להימצא בראש הערמה בעגלה הרתומה לפרדה. במשך הדרך כולה כיסתה את פניה, מה שגרם לנו, הילדים, לצחוק גדול. והנה אנו כולנו מחכים יותר משעה לרכבת המשא, שתבוא בטובה ותישא אותנו.

הגענו לחמאם-ליף עם רדת הלילה. הוריה הזקנים של שכנתנו קיבלו אותנו בסבר פנים יפות בדירת שלושת החדרים שלהם בקומת הקרקע; הצטופפנו יחד, משפחתנו ומשפחות קרוביהם ומכיריהם של מארחינו.

כשהתעוררנו מצאנו עצמנו בלב עיירה שלווה שאקלימה נוח ביותר. המזון היה בהישג יד, ועל אבי הוטלה המשימה של כלכלת הבית כולו; בזמן שדודתי השתלטה על המטבח, הלך הוא לערוך קניות בשוק. יום אחד פרץ לבית ערבי צעיר ובעקבותיו קצין גרמני. הוא הצביע עלינו וצעק לעבר הגרמני "Juden! Juden!"; דומה היה שהגרמני לא הבין מדוע נמצא שם בתוך חבורה של ילדים וזקנים. דודתי יצאה בחפזה מן המטבח, בידה סיר מלא כדורי בשר, וקראה לעברו "תאכל, תאכל". הגרמני לא נגע באוכל, והסתלק כלעומת שבא.

אחי, בני דודי ואני בילינו את הבקרים על החוף, בעימות עם הילדים הערבים שיידו בנו אבנים. שיטת ההגנה שלנו הייתה לתפוס אחד מהם ולהרביץ בו מכות נאמנות; ברגע שהיה מתחיל לצרוח היו הפרחחים האחרים נמלטים, נעליהם וסנדליהם בידיהם.

מקץ שלושה שבועות בחמאם-ליף החליט אבי שהגיע הזמן לחזור לתוניס, וזאת חרף החדשות הרעות שהגיעונו משם: על חטיפות, הפצצות ומחסור בדברים שונים, שכן נפוצו שמועות כי דירות שנעזבו נפרצו בכוח בידי פליטים שהתיישבו בהן או נשדדו. בתחילת ינואר [1943] חזרנו אפוא לדירתנו בתוניס. היה עלינו להתארגן מחדש. מצרכי המזון נעשו יותר ויותר קשים להשגה.

דודן של אמי ואשתו הצטרפו לביתנו. קרוב משפחה זה היה מכוואי בחברת הרכבות; לעתים קרובות נאלץ להיעדר כדי לעבוד מחוץ לעיר. יום אחד, כאשר עבד בתחנת הרכבת של העיר סוס - עיר שתושביה עזבו בגלל ההפצצות העזות - נמלט בשעת אזעקה לתוך משרד שהיה פתוח. איש לא נמצא במשרד, ולתדהמתו ראה חבילת תלושי הקצבת לחם מונחת על שולחן. הוא לקח אותה, וכאשר חזר לתוניס נתן לנו את כל החבילה. שמחנו כולנו שמחה גדולה, שכן הצנע הכביד עלינו מאוד. כל אחד מן הילדים חתך את הלחם בתורו; מי שהצליח לחתוך את המספר הרב ביותר של פרוסות, זכה ב"נשיקה".

תוניס ידועה באקלימה הלא בריא. תנאי ההיגיינה בזמן המלחמה היו תמיד גרועים ביותר. כך התפשטה בקרב האוכלוסייה מגפת גרדת, שכינינו "שפשף אותה". כל המשפחה נדבקה במחלה, וטופלנו בגופרית, במקלחות ציבוריות שהעמידה העירייה לרשות התושבים.

הגיע הזמן שאומר כמה מילים על ה"דודה" ז'ולי. הייתה לאישה זו השפעה מבורכת, בעיקר עלי, הן בזכות נעימותה והן בשל נדיבותה וגדלות לבה. היא נישאה בביזרטה בגיל 17 או 18 לסוחר עשיר. כיוון שלא ידעה קרוא וכתוב, הביא בעלה לביתם מורה שלימד אותה קרוא וכתוב בשפה הצרפתית. אחרי כמה שנים עזבו בני הזוג את ביזרטה ועברו לגור בצרפת. הם פתחו בלה-האבר (Le Havre) חנות לפירות אקזוטיים. לא היו להם ילדים. בעקבות פרסום חוקי וישי התברר לבעלה של "דודתי" שכספו חסום בבנק ואין הוא יכול להוציאו. הוא לקה בלבו ומת. בקיץ 1942 חצתה ה"דודה" ז'ולי את קו ההפרדה והגיעה לתוניס לביתנו, שכן כבר בעת שהותה בלה-האבר נקשרה להורי והם כיבדוה מאוד. למן הרגע שדרכה כף רגלה בתוניס, נעשיתי מורה הדרך שלה בביקוריה הרבים, שמהם למדתי רבות, אצל אנשים שהביאה להם חדשות מצרפת הכבושה. כולם היו לא יהודים.

"דודה" ז'ולי התגוררה אצלנו במשך כל זמן הכיבוש הנאצי. היא הייתה בעלת תרבות והצרפתית שדיברה הייתה מצוינת בזכות הקריאה של יצירות קלאסיות שונות ורומנים של התקופה. היא שרה לנו שירים מלפני

המלחמה וסיפורה לנו על חיי הפריזאים בתקופה של ראשית הכיבוש. בזמן ששהינו בחמאם-ליף הייתה מכנסת בערב את המבוגרים ומספרת להם בערבית-יהודית סיפורים שקראה בצרפתית. אני מצדי הטיתי אוזן קשבת לסיפורים הללו.

החזרה לתוניס הזכירה לנו שאנו מצויים בתקופת מלחמה, ושנגזר עלינו לשאת ולסבול את מה שסבלו כל תושבי העיר: הפצצות מן האוויר, צמצומים במזון, תקלות בחשמל וכיוצא באלה... למרבה המזל נהנינו מחורף לא קשה יחסית, גשמים קלים וטמפרטורות בינוניות. "לשיות גזוזות, מודד אלוהים את הרוח". התפקיד להביא מצרכי מזון לכל בני הבית הזה נפל מיד בחלקי, ולא היה זה דבר של מה בכך. בכל בוקר בין השעה שלוש לארבע הייתה "דודתי" ז'ולי מתקרבת בלאט למיטתי באמרה: "רובר, זמן לקום". הייתי מזנק ממיטתי בקפיצה אחת. זמן שהתכוננתי לצאת הייתה "דודה" ז'ולי חותכת שתי פרוסות לחם דקות, טובלת אותן בשמן זית, בוזקת עליהן מעט סוכר, עוטפת אותן בנייר עיתון ומושיטה לי שני סלים; בתוך דקות ספורות הייתי מוכן כבר ליציאה.

השוק העירוני המרכזי נמצא במרחק קילומטר מביתנו. הלחם היה אמנם במשורה, אך ירקות אפשר היה לקנות באופן חפשי, אם כי בכמויות מוגבלות. לכן לא העליתי בדעתי לקנות בשוק קרוב יותר לביתי, שבו הייתי מוצא קרוב לוודאי מעט מאוד דברים. חרף המרחק הייתי צועד בחשכת הלילה לשוק המרכזי, כדי להשיג סחורה מגוונת ובכמות סבירה. תחילה לא יכולתי לחשוב על אמצעי תחבורה כלשהו, ועשיתי דרכי ברגל. אחרי כמה ימים שמתני לבי לכך שעגלה רתומה לשני סוסים הייתה יוצאת בשעות אלה מרובע מגורי, ולעתים שתי עגלות. כלי רכב אלה היו מתנהלים לכיוון העיר בחפשם משא כלשהו להובלה. בכל פעם כאשר שמעתי את קול דהירת הסוסים המתקרבים, הייתי נצמד לקיר ומטפס על גבי העגלה ברגע שעברה על פני; הרווחתי כך כמה מאות מטרים של "הסעה". אף כי הרחובות היו שוממים, קרה שעובר אורח בודד שם לבו אלי, ואז היה צועק לעבר העגלון "אורק" (מאחרך, בערבית), והלה היה מנסה לגרשני באמצעות השוט שבידו; הייתי קופץ מן העגלה וממשיך דרכי ברגל. הייתי מגיע לשערי השוק בארבע לפנות בוקר.

שניים או שלושה אנשים כבר חיכו לפני הגדר. לקראת שבע בבוקר, עם פתיחת הדלתות, הזדנבו כבר בתור כמאה איש. הכניסו אותנו בקבוצות קטנות של חמישה או שישה אנשים, התור התקדם לאיטו ברעש והמולה. מרגע שנכנסתי לתוך השוק ניסיתי להשיג את מרב המצרכים. לקראת שעת הצהרים, נושא סלים עמוסים למחצה, הייתי חוזר הביתה עייף ורעב. כך בכל יום ויום. פעמים או שלוש בשבוע הייתי הולך אחר הצהרים ועומד בתור כדי להשיג מצרכי מזון במכולת או ירקות יבשים (פול או חומוס) ברובע הערבי. אלה נמכרו ברחוב, על הארץ, בגביעים קטנים.

פעם אחת בלבד נתקפתי פחד של ממש. היה זה בזמן ההפצצות שהתחוללו ב-2 במרס 1943. באמצע היום ראיתי את "המבצרים המעופפים" האמריקניים מטילים פצצות במרכז העיר ואת תותחי הנ"מ הגרמניים משתוללים, והתפללתי בעוז שייפטרו במהירות האפשרית ממטענם ההרסני. בערב נודע לנו שהנזקים והפגיעות בנפש היו מרשימים.

חג הפסח קרב. קניית המצות הייתה מטלה כבדה בעבורי; כדי להשיג כמה חבילות, חיכיתי שעות ארוכות לפני בית החרושת למצות בתוך המון חסר סבלנות וסדר. יום לפני החג שלחני אבי לקנות יין במשרפת יין

שכונתית. שמתתי בסל חמישה או שישה בקבוקים ריקים שהייתי אמור להחזיר מלאים ביין. בהגיעי לצומת אפף אותי לפתע חום כבד: התנגשות בין משאית דלק למכונית צבאית גרמנית גרמה לדלקה ענקית שהתנשאה לגובה כמה מטרים. לפתע החל קצין גרמני שנמצא במקום לרוץ לעבר המכונית הגרמנית כדי להציל את יושביה; במקרה חסמתי את דרכו ותוך כדי ריצה התנגש בי והשליכני בכוח ארצה. מצאתי עצמי על המדרכה, מכנסי קרועים, הבקבוקים שבורים, המרפקים והברכיים פצועים. חזרתי הביתה כדי להחליף בגדים, ואמי שראתה אותי החלה לזעוק מפחד. שוב חזרתי לאותו מקום ושעה לאחר מכן הנחתי על השולחן בביתנו את הבקבוקים החדשים המלאים יין.

בערב פסח הוכרחנו להפסיק את הסדר שש או שבע פעמים בגלל אזעקות, הפגזות ותקלות בחשמל. כדי להקל מעט את מצבנו הקשה אמר אבי לאמי: "שימי לב כמה אמך ואמי בנות מזל, שכן אין הן צריכות לסבול את הסיוט הזה". ואכן שתי סבתותי חיו בסוס, כ-150 ק"מ דרומית לתוניס; העיר סוס שוחררה בידי בעלות הברית ב-17 באפריל 1943.

הורי ארבו בהתמדה לכל חדשה ומידע על המתרחש בחזית ועל התקדמות כוחות בעלות הברית. היינו צעירים מדי להבין את השלכותיהן של החדשות שנפוצו, והסתפקנו בכך שניסינו לקרוא בפניהם של הורינו תקווה כך עברו הימים.

ביום שישי 7 במאי 1943 היינו עדים משעות הבוקר לתזוזה ולנסיגה של הכוחות הגרמניים מן העיר. מכמה מוקדים עלו תימרות עשן. באוויר חשו שדבר מה עומד להתרחש. ואכן בשעות אחר הצהרים של אתו יום שישי נכנסו כמנצחים הטנקים הראשונים של בעלות הברית, מבלי שנתקלו בהתנגדות כלשהי. היה פרץ של שמחה. תוניס שוחררה.

מקור: בשביל הזיכרון 25, 1997, עמ' 24-27